

Володимир БАРАН

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕГРАЛЬНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

*(Зайцев Олександр. Український інтегральний націоналізм
1920–1930-х років: Нариси інтелектуальної історії. –
К.: Критика, 2013. – 488 с., бібл.)*

В сучасній історіографії є чимало робіт, присвячених гострим, дійсно актуальним і недостатньо розробленим науковим проблемам. За два минулі десятиліття вийшло немало публікацій, які написані на великому фактичному матеріалі та оригінальних, раніше невідомих архівних документах. Однак у нашій літературі відчутно й незмінно бракує досліджень, що мають аналітичний характер, які піднімаються над стандартною описовістю і в яких окремі факти та сюжети органічно вписуються в широкий історичний контекст.

Саме до таких аналітичних праць відноситься монографія Олександра Зайцева “Український інтегральний націоналізм 1920–1930-х років: Нариси інтелектуальної історії”*. Це своєрідна енциклопедія суспільно-політичної думки ХХ століття. Автор детально вивчає теоретичні джерела інтегрального націоналізму, інтелектуальні витoki новітнього національного руху, починаючи з яacobінства часів Великої французької революції. Він розглядає предмет свого дослідження в загальному руслі ідеологічного і суспільно-політичного життя Європи, насамперед на тлі основних різновидів націоналістичного руху – французького інтегрального націоналізму, італійського фашизму та німецького нацизму.

Автор не оминає складного, все ще дискутованого питання: чи підпадає український інтегральний націоналізм під означення фашизму? В роботі детально показано різні інтерпретації цього феномена, суперечливі трактування поняття “фашизм”, найбільш характерні концепції при його вивченні – тоталітаризму, модернізації, політичної релігії, “нового консенсусу”. Підсумовуючи проведений аналіз, дослідник визначає фашизм як форму “революційного інтегрального націоналізму державних націй”. На його думку, застосування теоретичної моделі фашизму до вивчення інтегрального націоналізму недержавної нації, в тому числі української, “було б некоректним” (с. 107).

Окремий розділ книги присвячений доктрині “чинного націоналізму”. В ньому дається аналіз інтелектуальної і політичної біографії Д. Донцова, який пройшов складну ідейну еволюцію – від марксизму до інтегрального націоналізму. Ця

---

* Зайцев Олександр. Український інтегральний націоналізм 1920–1930-х років: Нариси інтелектуальної історії / Наук. ред. Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2013. – 488 с., бібл.

доктрина постала під впливом багатьох тодішніх мислителів, зокрема В. Липинського і низки західних філософів – Ф. Ніцше, О. Шпенглера, А. Шопенгауера та інших. У ній Олександр Зайцев виділяє ключові складові: теорії націй, національної еліти, “правлячої касті”, національної моралі, “спасенного” насильства, а також українську національну ідею, візію державного устрою, концепцію “ордену”, різні аспекти образу ворога та ін. Дослідник робить висновок, що вказані риси доктрини Д. Донцова надавали його світогляду “виразно тоталітарних рис” і що його ідеологію “можна окреслити як протофашизм” (с. 237).

У розділі “Організований націоналізм” Олександр Зайцев докладно простежує розвиток Української військової організації та ОУН. Він показує ідеологічні засади діяльності українських націоналістів, дискусії в питаннях тактики революційної боротьби, характеризує соціальну базу цього руху. Значна увага приділяється питанням ідеології ОУН, яка остаточно склалася в другій половині 1930-х років і головним джерелом якої став “чинний націоналізм” Д. Донцова. Автор аналізує оунівські концепції майбутнього державного ладу, “імперіалізму” і зовнішньої експансії та соціально-економічного розвитку – “третього шляху”, між ліберальним капіталізмом і марксистським соціалізмом.

У розділі також порушуються проблеми засобів боротьби, “перманентної революції”, вибору союзників, національної політики, здійснення загального повстання проти Польщі та СРСР. Висвітлюються питання відносин ОУН з легальними українськими партіями і головні аспекти (історичний й типологічний) теми “ОУН і фашизм”. Дослідник звертає увагу на те, що в керівництві ОУН не було одностайності у ставленні до фашизму, а в її офіційних документах відкидалось “утотоження” українського націоналізму з фашизмом, навіть “приподібнювання” з ним (с. 321). Водночас автор викладає причини співпраці оунівців з нацистською Німеччиною, а в підсумку характеризує ідеологію та практику ОУН узагальнюючим поняттям “ушташизм”.

Значний інтерес викликає матеріал, присвячений “творчому націоналізму” – третьому українському різновиду інтегрального націоналізму (поряд із “чинним націоналізмом” Д. Донцова та “організованим націоналізмом” ОУН). “Творчий націоналізм” – це офіційна ідеологія Фронту національної єдності, який легально діяв у 1930-х роках і певною мірою конкурував з ОУН. Ідеологічно ФНЄ відмежовувався як від ліберально-демократичного націоналізму УНДО, так і від воєвничого, “руїницького” націоналізму ОУН. Фронт національної єдності гостро критикував “ундизм” і політику “нормалізації”, а водночас заперечував крайній політичний радикалізм, відкидав культ насильства, суспільний нігілізм і тероризм.

У заключному розділі праці дається розгорнутий аналіз “зовнішньої” критики інтегрального націоналізму – з консервативних, комуністичних і демократичних позицій. Найбільш яскравими критиками серед консерваторів були В. Липинський й О. Назарук, активними опонентами виступали Греко-католицька церква та український католицький рух. З різкою критикою УВО та ОУН незмінно виступали діячі Комуністичної партії Східної Галичини, згодом – КПЗУ, а також їхні “попутники” – радянофіл А. Крушельницький, письменники С. Тудор, В. Бобинський, П. Козланюк та ін. У критиці інтегрального націоналізму з демократичних позицій окреслилися два основні напрями: праволіберальний (діячі УНДО) і соціалістичний (діячі УСРП, УСДП та ін.).

Навіть загальний огляд проблем, порушених у рецензованій праці, говорить про масштаб поставлених автором дослідницьких завдань і обсяг проведеної ним пошукової та аналітичної роботи. Монографія Олександра Зайцева – цікава спроба цілісного, критичного і різногранного висвітлення проблеми українського інтегрального націоналізму. Вона спирається на ґрунтовну джерельну базу, зокрема документи низки українських і зарубіжних архівів – ЦДАВО України, ЦДАГО України, Архіву ОУН у Києві, Архіву нових актів у Варшаві, Російського державного архіву соціально-політичної історії та ін. У роботі узагальнено значний масив опублікованих джерел, ідеологічних і теоретичних праць, матеріалів преси і спогадів сучасників, а також наукової літератури. Це забезпечило високий теоретичний рівень роботи, її багатий фактаж і наукову новизну.

Праця наводить на роздуми, підштовхує до дискусії. Слід зазначити, що автор вивчає творчий доробок Д. Донцова насамперед у контексті західної суспільної думки, західних політичних процесів. Вважаємо, що цьому аналізу доктрини українського інтегрального націоналізму бракує глибшого розгляду власне українського чинника – тодішніх українських ідеологічних, політичних, соціально-психологічних факторів, які спонукали Д. Донцова до творення концепції “чинного націоналізму”. В монографії не названо жодного, крім В. Липинського, українського вченого чи громадсько-політичного діяча, який в тій чи іншій мірі вплинув на формування поглядів та ідейну еволюцію Д. Донцова, на становлення його як ідеолога українського інтегрального націоналізму.

Можна погодитися з твердженням автора, що ідеологія і практика фашизму справила певний вплив на український інтегральний націоналізм, але перебільшувати цей вплив, напевно, не слід. В умовах, коли українська нація залишалася недержавною, на перший план висувався визвольний характер українського націоналістичного руху, що кардинально розходилося як з фашистською теорією – расизму, меншовартості пригнічених народів та ін., так і з фашистською політикою – агресивного імперіалізму, колоніального поневолення тощо. Окремі профашистські настрої в середовищі українських націоналістів не втілилися в програмних документах ОУН і не знайшли відгуку в керівництві нацистської Німеччини: очевидно, українському рухові все ж забракло “фашизації”.

Праця Олександра Зайцева – помітне явище в сучасній історіографії. У ній систематизовано значний теоретичний і конкретно-історичний матеріал, який стосується українського інтегрального націоналізму. У роботі порушуються чимало гострих і так званих незручних питань, що спонукає до серйозної дискусії і дозволить уникнути спрощеного та однобічного трактування складної наукової проблеми. Автор уважно ставиться до праць своїх попередників, тактовно вступає з ними в наукові дискусії, наводить численні цитати з робіт учених, громадських і політичних діячів, але при цьому, так би мовити, не ховається за чужі плечі, за авторитетні оцінки – він чітко викладає власну точку зору на порушені теми і сюжети. Монографія Олександра Зайцева написана на перехресті наук і буде цікавою не тільки історикам, але й філософам, політологам, соціальним психологам, а також широкому загалу читачів.